

L'ENTRADA DE LA DONA AL MÓN LABORAL: LA FIGURA DE LES CIGARRERES I L'ASIL DE LACTÀNCIA DE VALÈNCIA

MARIA JOSÉ ALAPONT MUÑOZ, MASSANASSA, L'HORTA SUD

AIDA FERRI RIERA, SUECA, LA RIBERA BAIXA

Resum: L'entrada de la dona al món laboral vista des de l'òptica de les cigarrereres de la Fabrica de Tabacs de València i la història del seu Asil de Lactància.

La dona i el treball: la figura de les cigarrereres

L'entrada de les dones al món laboral fabril del segle XIX va renovar la consideració que es tenia del sexe femení, que passaven a ser reconegudes com a persones productives. A més, la seua presència a les fàbriques, a partir d'aquest moment, va capgirar les conviccions socials doncs, tradicionalment el seu lloc es trobava a l'espai domèstic. A banda d'això, també va suposar certa "independència" del pare o del marit, degut a que rebia un sou amb el qual ajudar amb l'economia familiar.

La indústria tabaquera va ser el referent en aquest aspecte, i la figura de les dones a les fàbriques de tabac va ser molt important. La seua presència es relaciona amb el començament de la substitució de tabac en pols pel tabac de fum i de la producció de cigars i cigarretes. L'elaboració d'aquests productes

s'havia de fer amb cura i paciència i semblava que elles eren les més idònies per a dur a terme aquestes tasques.¹

L'admissió d'aquestes dins de les fàbriques estava també relacionat amb el fet que eren una mà d'obra molt més barata que no els homes, aparentment menys conflictiva i disposades a suportar unes condicions laborals precàries. A pesar d'açò, cal dir que les dones arribaren a superar als homes en nombre. Sense anar més lluny, a la fàbrica de tabacs de València hi havia 3.500 dones al 1850.²

No podem parlar del treball de la dona dins les fàbriques de tabacs sense detindre'ns en la figura de la cigarrera. La visió que ens ha arribat procedent de la literatura del segle XIX sobre aquestes treballadores de les fàbriques de tabacs ha estat molt idealitzada. Solament amb aturar-se en la protagonista de l'obra de Prosper Mérimée, Carmen, on ens podem fer una idea de les característiques que se li atribueixen a aquestes treballadores en concret: alegres, provocadores o lluitadores. El ben cert és que es tractava d'un gran nombre de dones que treballaven dins d'un ambient sufocant, per això és lògic que foren vistes com provocadores i que no pogueren haver homes dins les sales on treballaven perquè amb la calor, alleugeraven les seues vestimentes.

A la fàbrica, entraven als catorze anys i ho feien com a aprenents on el treball era molt senzill. Arribar a ser cigarrera, suposava haver aconseguit cert estatus dintre de la plantilla. Però, entre les cigarreres també existia certa jerarquia i les que s'encarregaven de torçar purs, tenien més prestigi.

---

¹ TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *La fábrica de tabacos de Valencia. Evolución de un sistema productivo (1887-1950)*, València, Universitat de València, 2000, pàg., 122.

² *Ibid.*, pàg., 123.

A València, les cigarreres procedien majoritàriament de les zones perifèriques de la ciutat: Poble Nou de la Mar, Vilanova del Grau i Russafa, però també treballaven dones que procedien de poblacions de l'Horta.

Les condicions de treball eren dures, ja que no es permetia parlar al llarg de la jornada laboral i es penalitzava amb l'acomiadament si s'apropiaven de tabac. Aquestes condicions foren motiu de vagues i motins que no s'esperaven pel caràcter "inofensiu" atribuït al sexe femení. El ben cert és que els conflictes sí que van existir, ja fora per les condicions de treball o per solidaritat amb treballadores castigades; les obreres es mobilitzaven, cosa que suposava la paralització de les taques de fabricació del tabac.³

Els asils de lactància

Degut a la gran quantitat de dones que treballaven en la indústria tabaquera, eren majoritàriament casades, l'atenció dels seus fills obligava a les mares a compaginar ambdós treballs: la fàbrica i la cura dels menuts. Aquelles que no tenien a ningú que els poguera atendre, devien per força portar-los al taller, situació que era premissa fins al punt en el qual interrompien les seues funcions laborals quan tenien que donar el pit als fills.

La imatge de la dona que treballa a la fàbrica de tabacs ha estat descrita per distints viatgers del segle XIX. Crida l'atenció el testimoni de De Amicis: «Les que són mares, treballen movent una cama en la qual tenen lligat un cordell que balanceja un bressol».⁴ Un exemple el trobem al gravat de Gustavo Doré fet al 1862 de la Real Fabrica de Sevilla, inclòs al llibre *Viaje por España* de Charles Davillier.

---

³ *Ibid.* pàg., 123.

⁴ TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *La fábrica de tabacos...* pàg., 194.

Figura 1. Dibuix de G. Doré que es mostra a les cigarrereres amb els seus nadons al treball. Font: Teixidor de Otto, M. J., Hernández Soriano, T., pàg. 193.

El tema de l'assistència a aquestes mares treballadores i als seus fills no fou plantejat fins al segle XIX per alguns reformadors. Els Asils de Lactància van sorgir a la segona meitat de segle XIX, encara que existí el precedent de la Real Fàbrica de Madrid. Fou un projecte de Ramón de la Sagra, el qual al 1840 va fer una proposta per a realitzar una sala de lactància, així com escoles destinades als fills d'aquestes dones treballadores. El pla fou aprovat, i les escoles van funcionar un parell d'anys, servint de model per a altres fàbriques, però les sales de lactància encara tardaren un temps en obrir-se.⁵

Serà al 1888 quan es funda l'Escola-Asil per als fills més menuts de les obreres de la fàbrica de tabac. Els nens eren admesos prèvia recomanació de l'administrador de l'empresa, i tenien prioritat aquells que eren legítims.

⁵ TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *La fábrica de tabacos...* pàg., 194.

Els orígens del primer Asil de Lactància a València

La fundació del primer Asil de Lactància a València està relacionada amb la visita que va realitzar Amadeu de Savoia a València l'any 1871. Durant la seua estada a la ciutat, s'adonà com les dones que treballaven a la fàbrica de tabacs eixien de treballar per tal de donar el pit als seus fills als jardins del Parterre. Per aquest motiu, Amadeu de Savoia va entregar a l'establiment una important donació per a què es fundara la institució i crear així el primer Asil de Lactància a València.⁶

Per a la seua construcció, es va elegir un solar situat darrere de la Fàbrica de Tabacs, que estava ubicada en aquell moment a l'antic edifici de la Duana de València⁷ a la plaça de la Glorieta. La façana de l'edifici de l'Asil de Lactància donava al carrer de Colom i es va situar baix el patronatge de l'Ajuntament de València, qui va sufragar des del 1882 part de les seues despeses, ja que la companyia s'encarregava d'aquelles relacionades amb el manteniment i la conservació de l'edifici, així com del seu funcionament. Les obres per tal de donar cabuda als nadons de les treballadores de la fàbrica, van ser autoritzades el 30 d'octubre de 1871 però, malgrat això, no va ser inaugurat fins el 30 de juliol del 1882.

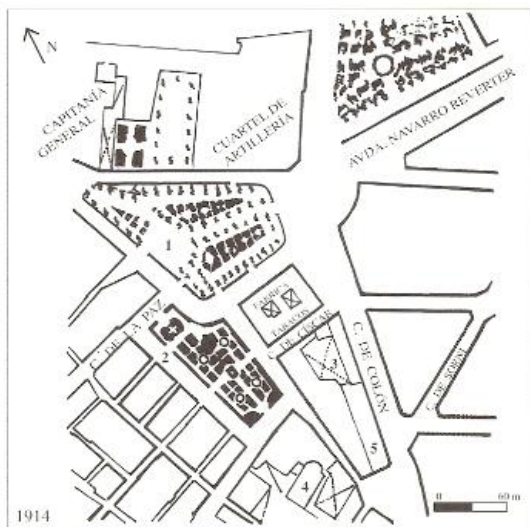
Eren religioses de la ordre de les franciscanes terciàries les encarregades d'estar al front del funcionament de la institució. Estaven en règim intern i s'ocupaven dels menuts mentre les seues mares estaven treballant a la fàbrica com a cigarreres.⁸

---

⁶ VEGAS LÓPEZ-MANZANARES, F., *La arquitectura de la Exposición Regional Valenciana de 1909 y de la Exposición Nacional de 1910*, Valencia, Ediciones Generales de la Construcción, D.L. 2003, pág. 129.

⁷ Les oficines de la Duana a la plaça de la Glorieta van ser traslladades al 1828 de manera provisional a prop del portal de la Trinitat fins al seu trasllat definitiu a la zona del Grau. La Fàbrica de Tabacs s'instal·la doncs en aquest edifici fins al 1897.

⁸ TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *op.cit.*, pàg. 194.

Figura 2. Entorn geogràfic de la vella fàbrica de Tabacs. 1) La Glorieta. 2) El Parterre. 3) L'Asil de Lactància 3) Convent de Santa Caterina. 5) Factories Militars. Font: Teixidor, M.J., Hernández, T., 2000, pàg. 25.

El trasllat de l'antiga Fàbrica de Tabacs i el sorgiment del nou Asil de Lactància

Fou un incendi durant l'estiu del 1895 qui va posar de manifest les deficiències⁹ i la manca de condicions de seguretat que sofria la fàbrica tan per a les persones com per al propi edifici. A més, es sumava el fet que calia més espai del que l'edifici podia oferir. Cal tenir en compte que l'antiga manufactura del tabac passava per un procés de maceració en aigua que desprenia forts olors i va començar a originar protestes per part dels veïns.¹⁰

Per tots aquests motius, la Companyia Arrendatària de Tabacs va decidir canviar d'ubicació la fàbrica.¹¹ L'edifici que l'acollia es va cedir per mitjà d'una Reial Ordre del 10 d'agost de 1897, al Ministeri de Gràcia i Justícia per tal d'esdevenir en la seu de la Reial Audiència, fet que encara tardarà uns anys en

⁹ L'edifici no havia estat construït per a acollir una fàbrica de tabacs i per això, feia falta adaptar i remodelar l'edifici contínuament i això, suposaven unes despeses massa elevades.

¹⁰ VEGAS LÓPEZ-MANZANARES, F., *La arquitectura de la Exposición...* pág. 129.

¹¹ TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *op.cit.*, pàg. 36-37.

produir-se per complet. La nova factoria de tabacs es va ubicar al carrer Amadeu de Savoia.¹²

L'edifici va estar acabat al 1909, però no va entrar en funcionament fins el 14 de juny de 1914, ja que la Companyia Arrendatària de Tabacs havia cedit l'edifici a l'Ateneu Mercantil de València per tal de que formara part de l'Exposició Regional de 1909 com a Palau de la Indústria.¹³ Però no sols es tractava de cedir l'edifici per a usar-lo a l'Exposició sinó que, a canvi de cedir-lo, es comprometien a construir un nou Asil de Lactància en els terrenys adjacents.

Figura 3. Asil de Lactancia de València. Font: <http://www.jdiezarnal.com>

L'arquitecte Ramón Lucini Calleja, va ser l'encarregat de construir l'edifici que albergaria l'Asil de la nova fàbrica de tabacs. L'immoble conformava una illa amb el Palau Municipal de l'Exposició, amb una superfície de 726'80 m² i una decoració de taulells i d'ornaments florals d'estil modernista. La façana major, paral·lela a la fàbrica de Tabac, presentava 26 metres de longitud, 20 la del

¹² *Ibid.*, pàg. 38.

¹³ No només es va cedir l'edifici per a l'Exposició Regional de 1909, sinó que es va aconseguir prolongar aquesta cessió un any més, ja que al 1910, es va celebrar l'Exposició Nacional.

xamfrà i 16 la que dona al carrer de Muñoz Seca. Totes tres s'alcen al damunt d'un sòcol de carreus de Montcada.

L'edifici, elaborat segons les característiques habituals de les construccions industrials de l'època, estava format per dos ales laterals unides entre sí amb un ala de traça corba i un ala menuda perpendicular a la façana adossada en el seu extrem a una capella erigida al pati.

L'Asil estava compost per un soterrani que ocupava gran part de la superfície, una planta baixa lleugerament elevada del sòl i una planta superior. Tot el cos de l'edifici que correspon al xamfrà allotjava la sala de bressols amb capacitat per a 100 nounats. Disposava també d'una capella i d'un pati-jardí. A la planta superior s'hi trobaven l'escola dels xiquets, la sala de jocs, sales de costura, els banys i les cambres per a les Germanes de la Caritat que regentaven l'Asil.¹⁴

Posteriorment, a l'època republicana i durant la Guerra Civil, l'Asil de Lactància es va convertir en *Guarderia* i *Escoles Severino Chacón*, nomenada així en homenatge al militant socialista, figura clau del sindicat tabaquer i líder popular entre les cigarreres. Després de la guerra, pergué tant el nom com les escoles, tornant per tant únicament a la seua condició com a asil de lactància.¹⁵

Al finalitzar la Guerra Civil, l'edifici va canviar de propietari i va passar a mans de la Universitat de València. Però aquesta, el va cedir a l'Ajuntament de València al 2001 a canvi d'uns terrenys al Botànic.

Per a seguir l'empremta de la història actual de l'edifici de l'Asil cal situar-se al 2006, quan es va voler buscar una bona ubicació per al nou balneari de

---

¹⁴ VEGAS LÓPEZ-MANZANARES, F., *La arquitectura de la Exposición...* pàg. 129 i pp 524-525.

¹⁵ TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *La fábrica de tabacos...*, pàg. 197.

l'Alameda.¹⁶ L'antic balneari es va tancar al 1980 i per a la seua reobertura es va pensar en l'edifici de l'antic Asil de lactància. Es va rehabilitar i també es va canalitzar l'aigua termal que sorgia de la ciutat de València.¹⁷

Bibliografia

TEIXIDOR DE OTTO, M. J., HERNÁNDEZ SORIANO, T., *La fábrica de tabacos de Valencia. Evolución de un sistema productivo (1887-1950)*, València, Universitat de València, 2000.

VEGAS LÓPEZ-MANZANARES, F., *La arquitectura de la Exposición Regional Valenciana de 1909 y de la Exposición Nacional de 1910*, València, Ediciones Generales de la Construcción, D.L, 2003.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

Alapont Muñoz, Maria José i Ferri Riera, Aida, "L'entrada de la dona al món laboral: La figura de les cigarreres i L'Asil de Lactància de València" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadores Valencians* [publicació seriada en línia]. Desembre 2013. <enllaç> ISSN 1989-5909* [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.

¹⁶ MORENO, Paco, "El balneario de la Alameda abrirá al público en dos semanas", Las Provincias, 4 de noviembre del 2006.

¹⁷ Jdiezarnal djaa solo cultura Valencia y Benimamet [en línia] [Consulta: 1 desembre 2013]. Disponible en: < <http://www.jdiezarnal.com/valenciaasilodelactancia.html>>.